

1. Skrytá sila demokracie

Dvadsiate storočie nevstúpi do histórie ako storočie informačnej technológie, vesmírneho cestovania alebo nukleárnej energie. Nebude spomínané ako storočie fašizmu, komunizmu alebo kapitalizmu. Ani nebude storočím dvoch svetových vojen.

Dvadsiate storočie bude storočím demokracie.

Počas dvadsiateho storočia prvýkrát v dejinách sa demokracia stala globálnym štandardom. Aby sme sa nepomýlili, tento štandard vskutku nebol dosiahnutý kdekoľvek a demokracia kontinuálne pokračuje kdekoľvek vo svete. Iba s niekoľkými významnými výnimkami, ako sú Saudská Arábia a Bhutan, všetky možné režimy sú stavané na odkaze k ich demokratickej legitimitate, a to preto, že vedia, že demokracia sa stala štandardom pre svetovú populáciu. To je revolučný fakt.

V 19. storočí bolo všeobecné hlasovanie vskutku ešte iba na počiatku. Univerzálny systém jedného hlasu sa objavil prvý raz v Spojených štátoch amerických, ale do polovice 19. storočia to bolo vo väčšine štátov USA vo všeobecnosti obmedzené iba na bielych mužov, ktorí mali majetok. Ženy a farebné obyvateľstvo nebolo pokladané za oprávnené voliť. Iba v roku 1870, po občianskej vojne, bolo farebným obyvateľom poskytnuté ústavné právo na hlasovanie. Americké ženy museli čakať do roku 1920. Mimochodom, ženám v USA bolo hlasovacie právo sprvu zavedené na základe referend v niektorých štátoch. Čiastočne ako výsledok toho bol tlak na národnú politiku taký veľký, že v roku 1920 boli USA tiež donútené k zmene a zaviedli ženám právo voliť (pozri kapitolu 6). Vo Veľkej Británii sa pracujúci búrili a tvrdo bojovali desaťročia, až do konca 19. storočia, za získanie volebného práva. Sufražetky v rokoch 1904-1918 statočne demonštrovali, kým ženy nad 30 rokov a všetci muži nad 21 rokov dostali právo hlasovať. Pred rokom 1928 sa to zrevidovalo na zahrnutie všetkých žien nad 21 rokov, aj keď za posmešného označenia „voľby spĺpok“. V Južnej Afrike predpovedali živelné pohromy v prípade, ak by bolo zavedené všeobecné volebné právo! V spätnom pohľade tieto námietky na poskytnutie volebného práva robotníkom, ženám a farebnému obyvateľstvu sa zdajú byť klamné a patetické.

Existuje skrytá sila demokracie, ktorá uniká pozornosti. V nedávnej histórii veľa demokratických režimov opakovane odporovalo zjavne mocnejším diktátorským systémom. Dôsledkom toho sa demokratickejšie spoločnosti opakovane javia byť životaschopnejšími.

Dva zdroje sily

Demokracia odvádza svoju nadriadenosť z dvoch zdrojov.

Po prvé, demokratický režim je legitímny. V reálnej demokracii je forma režimu podľa definície tá, ktorá je žiadaná ľuďmi. Je logické, že takýto režim sa môže spoľahnúť na väčšiu vnútornú podporu než diktátorský.

Po druhé, demokracia je produktívnejšia. V autoritatívnom režime idey väčšiny populácie majú málo možností ovplyvniť rozhodovanie. V demokracii je oveľa väčšia základňa ideí.

Okrem toho je v demokracii výber ideí efektívnejší. Demokracia nie je ničím iným, než spoločenským spracovávaním

individuálnych ideí. Nové myšlienky vždy vznikajú u jednotlivcov, pretože iba jednotlivci môžu myslieť. Individuálne nápady však musia byť posúdené navzájom a upravené podľa podmienok spoločnosti. Ľudia potrebujú vzájomne korigovať nepresnosti v jednotlivých ideách. Základom demokracie je tento proces spoločenského doladovania vnímania, v ktorom je idea alebo návrh jednotlivca, často už prijatá menšou skupinou (strana, skupina aktivistov alebo lobistická skupina), má svoje za a proti posudzované celým spoločenstvom. Tento proces vnímania – formovania vedie k voľbe. Voľba však vždy musí byť posúdená v historickom kontexte; dnešná menšina môže byť zajtrajšou väčšinou. Konkrétne rozhodnutia vo vzťahu ku tvorbe predstavy sú ako údery tympanov v celej symfónii.

V strednodobom výhľade demokratické rozhodovania budú spoločensky nadradené diktátorským rozhodnutiam. Morálne pochybné ciele, ktoré neslúžia obecným záujmom, budú z dôvodu svojej vlastnej podstaty hľadať cesty pomocou skrytých kanálov, ktoré sú mimo viditeľného a otvoreného demokratického rozhodovania. V rámci demokratických podmienok najlepšie myšlienky prežijú, pretože lepšie rozoznáme slabosti iných než svoje. Proces výberu, ktorý sa objavuje v demokracii, prispieva spoločnosti a ona má z toho úžitok. Neznamená to však, že prítomnosť demokratických nástrojov nutne zaručuje kvalitu morálnych iniciatív jednotlivých členov spoločnosti. Môžeme iba veriť, že takéto iniciatívy vzniknú. Ale to neznamená, že morálne hodnotné aspirácie nemôžu byť dosiahnuté bez demokracie. Politika nemôže nikdy naordinovať morálku. Môže však vytvoriť demokratické nástroje, ktoré umožnia morálnemu potenciálu ukrytému v jednotlivcoch uvoľniť sa a pracovať pre dobro spoločnosti.

Rozvíjajúca sa demokracia

Demokracia nie je nikdy kompletná. Vzostup demokracie treba chápať ako organický proces. Demokracia nemôže zastaviť svoj rozvoj a prehĺbovanie, tak ako človek nemôže prerstať dýchať. Demokratický systém, ktorý ostane statický a nezmenený, bude upadať a stane sa nedemokratickým. Súčasný nepokoj v spoločnosti je spôsobený týmto skostnatým procesom. Sme svedkami toho, že demokracia v našich spoločnostiach je pokrivená.

Súčasná prostá zastupiteľská demokracia je v podstate odpoveďou na žiadosti spred vyše sto rokov. Tento systém vyhovoval danej dobe, pretože väčšina ľudí bola schopná nájsť svoje politické názory a ideály v malom množstve jasne definovaných humánnych a sociálnych presvedčení, ktoré boli zhrnuté a reprezentované kresťanskými, socialistickými a liberálnymi skupinami. Táto doba je dávno za nami. Idey ľudí a ich hodnotenia sa stali individuálnejšie.

Primeranou demokratickou formou je parlamentný systém, doplnený o záväzné referendum na princípe občianskej iniciatívy (priama demokracia), pretože iba takýto systém môže poskytnúť priamu väzbu medzi jednotlivcami a zákonodárskymi a výkonnými orgánmi. Čím viac budú občania inklinovať k individuálnym hodnoteniam a politické strany stratia svoj monopol ako miesta ideologických súťaží, tým viac bude rásť požiadavka po nástrojoch rozhodovania priamou demokraciou.

Väčšina obyvateľov v západných krajinách skutočne chce, aby bolo zavedené referendum (pozri časť 1-1). Táto skutočnosť samotná bude rozhodujúca pri jeho reálnom implementovaní. Demokracia doslova znamená „vládu ľudí“ (Oxford English Dictionary). Prvým krokom k autentickému vláde ľudí zahrňuje aj schopnosť ľudí určiť, ako je táto vláda navrhnutá a uvedená do praxe.

Napriek tomu vidíme, ako prominentní politici vystupujú proti referendu (pozri časť 1-2). Je zarážajúce, že čím majú väčšiu moc, o to energickejšie mnohí politici argumentujú proti referendu (pozri časť 1-3). Keď tak konajú, zvyknú používať argumenty, ktorými predtým oponovali proti právam robotníkov a žien na volebné právo. Môžeme ukázať, že tieto argumenty majú veľmi malú hodnotu. V kapitole 6 sa pozrieme bližšie na hlavné protiargumenty.

V skutočnosti však krátky pohľad na priamu demokraciu v praxi je dostatočný na to, aby sme videli, že námietky sú neodôvodnené. Vo Švajčiarsku osobitne veľmi zaujímavý – takmer dokonálny – príklad priamej demokracie existoval viac ako storočie (pozri 5. kapitolu). Švajčiari môžu spustiť občiansku legislatívnu iniciatívu na všetkých správnych úrovniach. V niektorých prípadoch je jasné, že občania priamo oponujú preferenciám politickej a hospodárskej elity. V referendách k ústavným zmenám a k prenosu suverenity na medzinárodné organizácie, ktoré sú vo Švajčiarsku povinné, voliči zamietli štvrtinu parlamentných návrhov; keď skupiny občanov získali dostatok podpisov a vynútili si tak referendum k bežným zákonom, bola zamietnutá polovica legislatívnych návrhov. Ľudia však nevyužili svoje demokratické práva na premenu Švajčiarska na nehumánny alebo autoritárny štát! Vo Švajčiarsku neexistuje trest smrti a nie sú ohrozené ľudské práva. Navyše švajčiarski občania nemajú žiadne plány vzdať sa svojho mimoriadne demokratického systému. (Neľúbosť Švajčiarov voči Európskej únii je tiež spojená s jej nedemokratickou podstatou.)

Priama demokracia však nesmie byť idealizovaná. Samotná nedáva riešenia. Priama demokracia však poskytuje základný mechanizmus na vznik užitočných a použiteľných riešení moderných problémov. Zavedenie priamej demokracie sa neudeje v stave náhlejšej eufórie, ale v duchu „aktívnej a vedomej pripravenosti čakať“.

Nesmieme však podceniť posilňujúci vplyv, ktorý vyvstane priamo z radikálnej voľby obnovy a prehĺbenia demokracie. Rozhodnutie o zvýšení demokracie je vždy rozhodnutím pre právo iných mať slovo. Je to deklarácia viery v morálne sily a schopnosti, ktoré sú skryté v našich spoluobčanoch. V spoločnostiach, otrávených vzájomnou nedôverou, neexistuje takmer nič iné, čo by mohlo mať taká liečivý účinok. Záväzok k priamejšej demokracii je podľa definície záväzkom voči inej osobe, k jej slobode vyjadriť sa a jej vnútornej dôstojnosti. Ľudia, ktorí majú záujem iba o dosahovanie vlastných cieľov, nemôžu od demokracie získať nič. Skutoční demokrati majú záujem o individuálne názory iných, pretože vedia, že ľudia sa navzájom potrebujú pri brúsení a ostrení svojich myšlienok a intuícií, na ich zlepšenie a vypracovanie. Tento sociálny proces formovania a dopracovania názorov predstavuje skutočné jadro demokratického života. Čím bližšie sú ľudia vo vzájomnom kontakte, v akomsi federalizme, o to ľahšie a účinnejšie sa môžu spolupodieľať na vznikajúcom pohľade (väzba medzi federalizmom a priamou demokraciou je prediskutovaná detailnejšie v 3. kapitole). Priama demokracia a federalizmus sa posilňujú navzájom. Spolu formujú „silnú demokraciu“ (Barber 1984) alebo „integrovateľnú demokraciu“.

„Naša demokracia je nezmysel“

V súčasnosti sme ďaleko od takejto integrovanej demokracie. Politické rozhodovanie sa všeobecne uskutočňuje mimo vplyv a dokonca bez vedomia občanov. To sa týka temer všetkých európskych štátov.

Hans Herbert von Arnim je profesorom verejného práva a ústavnej teórie na univerzite v Speyeri v Nemecku. Napísal niekoľko kníh o demokracii a politike a získal reputáciu za odhalenie často neprívetivej reality, ktorá je za „peknu tvárou demokracie“. Vo svojej knihe „Das System“ (Systém; podtitul: „Intrigy moci“), publikovanej v roku 2001, pozdvihol pokrývku nemeckého politického systému: „Ak zastupiteľská demokracia znamená vládu ľudu a pre ľud (Abraham Lincoln), rýchlo je jasné, že v skutočnosti nie je všetko v poriadku so základnými princípmi toho, čo sa pokladá za najliberálnejší demokratický sociálny systém, ktorý kedy existoval v Nemecku. Štát a politika sú vcelku v stave, že iba profesionálny optimista alebo pokrytec môže tvrdiť, že je to výsledok vôle ľudu. Každý Nmec má slobodu dodržiavať zákony, ku ktorým nedal nikdy súhlas; môže obdivovať nádheru ústavy, ktorej nikdy nedal legitimitu; má slobodu ctiť si politikov, ktorých občan nevolil a poskytnúť im štedro zo svojich daní na použitie, ktoré s nim nikdy nikto nekonzultoval.“ Politické strany, ktoré prijímajú rozhodnutia, sa v tomto systéme stali, podľa von Arnima, monolitickými inštitúciami. Politické stotožnenie sa a uspokojovanie potrieb, ktoré by v demokracii malo byť procesom zdola nahor – od ľudí do parlamentu – je kompletne v hrsti straníckych vodcov. Von Arnim tiež odsudzuje systém financovania strán, v ktorom politici môžu osobne určiť, koľko príjmov z daní ich strany – strana je súkromné združenie také, ako sú aj iné – môžu dostať. Podľa von Arnima nie je prekvapujúce, že politici pokračovane ignorujú stále rastúcu požiadavku po reforme politického systému, pretože mohlo by to oslabiť ich vlastnú, veľmi pohodlnú pozíciu moci.

Vo Veľkej Británii vyšetrovacia komisia (Power Inquiry) vytvorená spoločenskými organizáciami a skladajúca sa tak z politikov, ako aj občanov, vykonala rozsiahle šetrenie o stave britskej demokracie a osobitne o dôvodoch, prečo sa tak veľa občanov otočilo chrbtom k politike. Robila anketu po celej krajine, v ktorej vyzvala občanov vyjadriť svoje názory. Publikovala potom správu „Moc ľudu“, ktorá uviedla: „Jeden ukazovateľ, zdá sa, spôsobil nespokojnosť vo všetkých oblastiach výskumu – je ním silný pocit občanov, že ich názory a záujmy nie sú dostatočne brané do úvahy v procese politického rozhodovania. Hĺbka a rozsah tohto vnímania v britskej verejnosti nemôže byť primerane určená. Mnohé, ak nie všetky, z ostatných prijatých vysvetlení môžu byť chápané ako variant na tému slabého vplyvu občanov. (...) Tento pohľad sa silne vyskytuje v mnohých verejných príspevkoch získaných v tomto šetrení.“ (Power Inquiry, 2006, str. 72).

V roku 1992 profesor De Wachter starostlivo zmapoval postup politického rozhodovania v Belgicku. Uzavrel: „V Belgicku sa rozvoj formálnych demokratických inštitúcií zastavil. Novšie postupy, ktoré by umožnili občanom mať trvalý vplyv na rozhodovanie, sú buď zamietnuté alebo prinajlepšom vedú ku kolapsu vykonať takéto rozhodnutie.“ (strana 71) „Občania alebo voliči sú slabými partnermi v celkovej a hustej spoločenskej sieti politických rozhodnutí vo svojej krajine. Nemajú prostriedky na prístup k najvyšším vrstvám mocenskej hierarchie a rozhodovania. O všetkom sa podľa nich rozhoduje extrémne elitárskym spôsobom. Pre ľudí, ktorí sú otvorení myšlienkam demokratickej legitimiti, toto hodnotenie znamená tak znechutenie, ako aj rezignáciu“ (strana 371).

V roku 2002 holandský novinár Gerard van Westerloo urobil rozhovor s profesorom Daudtom, známym politológom. Daudt je pokladaný za nestora holandskej politickej vedy; celá povojnová generácia politológov bola ním školená. Profesor Daudt „vytrel dlážku“ tvrdením, že Holandsko je demokraciou. Prirodzene, Daudt povedal, že základné práva sú rešpektované, ale „nepoužívajme cudzie slová na zakrytie toho, čo nie je pravda: demokracia so zástupcami ľudí. (...) Naša demokracia je nezmysel.“ Pretože van Westerloo chcel vedieť, čo si myslia o názoroch Daudta jeho kolegovia, vykonal cestu po Holandsku, navštívil tucty odborníkov na správu spoločnosti a politických vedcov. Daudtov názor mu všade potvrdili. V Tilburgu profesor Frissen povedal: „V Holandsku sme ovládaní arogantnou elitou, čo nemá nič spoločné s demokraciou vo význame slova priama demokracia.“ V Groningene profesor Ankersmit povedal: „Politika v Holandsku bola zatlačená na okraj. Demokraciu ako takú nemožno v nej nájsť.“ Profesor Tromp z Amsterdamu: „Politika v Holandsku kráča slepou uličkou. Vzniká kríza, ktorej nemožno zabrániť. Politické strany nie sú ničím viac než sieťami ľudí, ktorí sa poznajú a podporujú navzájom.“ Profesor De Beus z Amsterdamu: „Legitimita holandskej demokracie je veľká forma sebaklamu a podvodu.“ Profesor Tops z Tilburgu: „Politické zvierajú je v Holandsku poslušné a domestikované.“ Riaditeľ Voerman z dokumentačného centra holandských politických strán: „Parlament sa nestal ničím viac než štemplovacím úradom.“ Podľa politológa Baakmana z Maastrichtu „Podvádzame sami seba v tom, že to, čo voláme demokracia, aj funguje ako demokracia“ (Van Westerloo, 2002).

Strata dôvery

Populácia väčšiny európskych štátov zistila, že rozhodovanie je vykonávané s málo demokracie a vo všeobecnosti stratila dôveru v demokratickú podstatu inštitúcií.

V Nemecku výskum TNS Emnid vykonaný cez časopis Reader's Digest zistil, že dôvera občanov v politické strany poklesla zo 41 % na 17 % v priebehu desať rokov, a to v rokoch 1995-2005. Dôvera v parlament klesla počas toho istého obdobia z 58 % na 34 % a dôvera k vláde z 53 % na 26 %. „Pod povrchom vzniká silná búrka,“ komentoval politológ Karl-Rudolf Korte. „Toto je viac než tradičná strata záujmu o politiku a o politické strany. Ľudia teraz pohrdajú svojimi oficiálnymi zástupcami“ (Reader's Digest Online, 10. august 2005). Podľa Gallupovho výskumu 76 % Nemcov pokladá svojich politikov za nepoctivých (Die Zeit, 4. august 2005).

Šetrenie SOFRES v roku 2003 zistilo, že 90 % Francúzov je si istých, že nemajú absolútne žiadny vplyv na rozhodovanie v štáte; 76 % si toto tiež myslí o miestnej politike (Lire la politique, 12. marec 2003).

Belgický sociológ Elchardus zisťoval belgické názory na demokraciu v roku 1999. Zhrnul: „Veľká väčšina voličov má presvedčenie, že ich názor a ich hlas sa nedostane cez politiku do života. (...) 58 % z opýtaných si myslí, že politici po tom, čo sú zvolení, „myslia si, že sú príliš dobrí pre ľudí ako som ja“. Všetko toto vedie k tomu, že viac ako štvrtina voličstva uvádza svoju úplnú nedôveru: „V skutočnosti neexistuje ani jediný politik, ktorému by som mal odvahu dôverovať.“ Iba 15 až 23 % opýtaných súhlasilo s pozitívnym vyhlásením o politike a zastúpení. Nezdá sa byť prehnané tvrdenie, že polovica až tri štvrtiny elektorátu sa cítia byť bezmocné“ (Elchardus, 1999, str. 36).

Výskumy verejnej mienky z roku 2004, ktoré robil Maurice de Hondom v Holandsku ukázali, že väčšina Holanďanov má malú vieru v demokratickú podstatu svojho štátu. 70 % nesúhlasilo s tvrdením: „Politici v súčasnosti lepšie načúvajú, než pred piatimi rokmi“. 51 % nesúhlasilo s tvrdením: „V Holandsku majú voliči významnú rolu pre fungovanie vlády“; 47 % s tým súhlasilo. 55 % nesúhlasilo s vyhlásením: „Holandsko je skutočnou demokraciou“, zatiaľ čo iba 39 % s tým súhlasilo. Iné šetrenie de Hondom v auguste 2005 bolo o korupcii. Holanďania veria, že v priemere 12 % členov parlamentu a vlády je skorumpovaných a z obecných a provinčných politikov 18 %. O štátnych zamestnancoch si Holanďania myslia, že v priemere 17 % je skorumpovaných, z obecných a provinčných verejných zamestnancov 18 %. Navyše, štvrtina z opýtaných priznala osobné skúsenosti s korupciou medzi politikmi, alebo cez známych majú poznatky o jednotlivých prípadoch (www.peil.nl).

V roku 2002 Gallupov ústav zorganizoval obrovské šetrenie o stupni dôvery voči 17 spoločenským inštitúciám – od armády a odborov po parlament a nadnárodné spoločnosti. Zahŕňalo 36 000 opýtaných zo 47 krajín. Zo všetkých inštitúcií sa ukázali parlamenty ako najmenej dôveryhodné: priemerne 51 % opýtaných malo malú alebo žiadnu dôveru, kým iba 38 % malo umiernenú až vysokú dôveru (De Witte Werf, jar 2003, str. 11). V roku 2004 medzinárodná inštitúcia na sledovanie korupcie Transparency International zorganizovala podobný prieskum v 62 krajinách. Nie menej než 50 000 ľudí sa pýtala, ktoré spoločenské organizácie pokladajú za slušné a ktoré za najviac skorumpované. Politické strany boli pokladané za najviac skorumpované; v 36 zo 62 krajín boli na vrchole tohto zoznamu; spolu s parlamentmi na druhom mieste (deník Rotterdams Dagblad, 10. december 2004).

Nemali by sme si myslieť, že tento proces postupnej straty dôvery môže byť naveky. Vláda, ktorá stratila dôveru väčšiny obyvateľov, de facto už stratila svoju legitimitu.

1-1: Chcú ľudia priamu demokraciu?

Áno. Sotva existuje jediná západná krajina, v ktorej by väčšina (obvykle veľká) ľudí nechcela priamu demokraciu.

V hodnotení stavu národa prieskum ukázal, že 77 % Britov verí, že musí byť zavedený systém „...kde určité rozhodnutia sú dané ľuďom na rozhodnutie v ľudovom referende“ (Prospect Magazine, október 1998). Podľa šetrenia uverejneného v Sun (15. marca 2003) 84 % Britov chcelo referendum o európskej ústave. V tom istom čase sa objavil prieskum v Daily Telegraph, podľa ktorého 83 % Britov chcelo riešiť otázky suverenity pomocou národných referend; iba 13 % verilo, že je to vládna úloha. Guardian (29. februára 2000) publikoval prieskum, podľa ktorého 69 % Britov chcelo referendum k novému volebnému systému, navrhnutému premiérom Blairom. Toto jasne ukazuje, že Briti chcú mať posledné slovo pri organizácii ich politického systému.

V Nemecku viac než 4 z 5 občanov chcú, aby občanmi iniciované referendum bolo umožnené celoštátne. Zo zisťovania Emnid v roku 2005 sa stalo jasné, že 85 % Nemcov bolo za (Reader's Digest, 10. august 2005) a porovnateľné údaje prišli z tuctu iných prieskumov. V roku 2004 Emnid tiež žiadal od Nemcov odpoveď, či chcú referendum o európskej únii; 79 % odpovedalo pozitívne. Predošlé prieskumy dokázali, že nemecká preferencia priamej demokracii je vo všetkých stranách: z SPD voličov 77 % ju podporuje, CDU voliči na 68 %, FDP voliči na 75 %, zelení na 69 %, PDS voliči na 75 %. (Zeitschrift für Direkte Demokratie 51 (periodikum pre priamu demokraciu č. 51), 2001, str. 7)

Podľa prieskumu SOFRES 82 % Francúzov podporuje občanmi iniciované referendum; 15 % je proti (Lire la politique, 12. marec 2003).

V Holandsku podľa prieskumu SCP z roku 2002 podporuje zavedenie referenda 81 % voličov. V roku 1997 prieskum SCP zistil, že vo všetkých najväčších stranách je veľká väčšina za priamu demokraciu: z CDA – kresťanskodemokratických voliči je 70 %, 81 % z PvdA – socialistických voliči, 83 % z VVD – pravicoví liberálni voliči, 86 % z D66 – ľavicoví liberálnodemokratické voliči (Kaufmann and Waters, 2004, str. 131). Podľa prieskumu NIPO z apríla 1998 chcelo referendum na zavedenie eura 73 % voličov a prieskum zo septembra 2003 ukázal, že 80 % chcelo referendum o európskej ústave (ktoré sa aj skutočne konalo v roku 2005, Nijeboer, 2005). Holanďania navyše očakávajú od demokracie veľa. The Nationaal Vrijheidsonderzoek (štátny prieskum slobody) z roku 2004 ukazuje, že „podpora demokracie“ vybrali najčastejšie (do 68 %) ako odpoveď na otázku: „Čo je podľa vás osobitne potrebné pre mier na svete?“

Gallupov ústav zisťoval v polovici roku 2003 medzi Európanmi túžbu po referende o európskej ústave. Referendum pokladalo za „nevyhnutné“ alebo „užitočné ale nie nevyhnutné“ 83 %; iba 12 % pokladalo referendum za „zbytočné“. Podiel v prospech bol dokonca vyšší medzi mladými ľuďmi a vyššie vzdelanými (Witte Werf, jeseň 2003, str. 15).

Väčšina obyvateľov v USA tiež požaduje priamu demokraciu. Medzi rokmi 1999 a 2000 sa konal najrozsiahlejší prieskum o priamej demokracii, ktorý sa kedy uskutočnil v USA. Vo všetkých 50 štátoch sa zistilo prinajmenšom o 30 % viac podporovateľov než oponentov; priemer pre celé

Spojené štáty bol 67,8 % za a 13,2 % proti priamej demokracii. Pozoruhodné bolo, že čím viac bolo referend v štáte za 4 roky pred referendom, tým viac bolo podporovateľov priamej demokracie. V štátoch s málo alebo žiadnymi referendami bola priemerná podpora 61 %; v štátoch s priemerným počtom referend bolo 68 % za a v štátoch s viac než 15 referendami bola priemerná podpora 72 %. „Prieskumy v rokoch 1999-2000 demonštrovali, že skúsenosť s hlasovaním o iniciatívach a referendách skutočne zdvihla podporu týmto procesom“, komentár Watersa (2003, str. 477). Bol tiež prieskum o potrebe občanmi iniciovaného referenda na federálnej úrovni (Spojené štáty sú paradoxne jednou z mála krajín na svete, ktoré nemali celoštátne referendum, hoci priama demokracia je vcelku rozšírená na štátnej a miestnej úrovni). V tomto šetrení bolo 57,7 % za a 20,9 % proti.

1-2: Chce politická elita priamu demokraciu?

Nie. Z výskumov verejnej mienky uskutočnených medzi politikmi sa stáva jasné, že väčšina z nich sú oponenti priamej demokracie.

V Dánsku sa členov národného parlamentu pýtali na ich postoj k otázke: „Malo by byť viac referend v Dánsku?“ Veľká väčšina členov parlamentu bola proti. V troch stranách – sociálni demokrati, ľavicoví liberáli a stredoví demokrati – bola dokonca 100 % opozícia; navyše 96 % z pravicových liberálov a 58 % z konzervatívcov bolo proti. Iba (veľká) väčšina socialistov a Dánska ľudová strana bola za (noviny Jyllands Posten, 30. december 1998).

V roku 1993 politický vedec Tops uskutočnil prieskum verejnej mienky v Holandsku medzi členmi obecných rád. Menej než štvrtina bola za zavedenie záväzného referenda (NG Magazine, 31. december 1993). Prieskum verejnej mienky, ktorý robila univerzita v Leidene zistil, že 36 % zo všetkých členov obecných rád bolo za zavedenie možnosti referenda a 52 % bolo proti. Členovia rád za VVD (pravicoví liberáli) a CDA (kresťanskí demokrati) boli dokonca v priemere na 70 % proti. Iba zelená lavica (zelení) a D66 (ľaví liberáli) mala väčšinu členov rád, ktorí boli za možnosť referenda (Binnenlands Bestuur (miestna správa) periodikum, 18. február 1994).

V Belgicku Instituut voor Plaatselijke Socialistische Actie (Inštitút miestnej socialistickej akcie) vykonal prieskum verejnej mienky medzi sociálno-demokratickými politikmi k municipálnemu referendu. Iba 16,7 % bolo bezpodmienečnými podporovateľmi záväzného referenda (noviny De Morgen, 31. január 1998).

Výskum Kainy (2002) poskytuje zaujímavé pohľady na dynamiku podpory elity. Skúmal vôľu rôznych elít v Nemecku zaviesť priamu demokraciu. Rozdelil ich medzi politickú elitu, odborársku elitu a podnikateľskú elitu. Z celkovej elity 50 % vyjadrilo „vysokú“ alebo „veľmi vysokú“ úroveň podpory priamej demokracii (medzi bežnou verejnosťou je to výrazne vyššie, až 84 %). Existujú však veľké rozdiely medzi jednotlivými elitami. V odborárskej elite 86 % vyjadrilo buď „vysokú“ alebo „veľmi vysokú“ úroveň podpory, ale u podnikateľskej elity bola úroveň podpory iba 36 %. V rámci politickej elity máme rôzne extrémny. V postkomunistickej

PDS a u zelených nebola „vysoká – veľmi vysoká“ podpora menšia než 100 %; u sociálno-demokratickej SPD to bolo 95 % a v liberálnej FDP 78 %, ale v CDU/CSU iba 34 %. (V skutočnosti väčšina v nemeckom parlamente už schválila novelu ústavy, ktorá zavádza vcelku dobrý systém priamej demokracie, nanešťastie dvojtretinová väčšina je požadovaná a sú to osobitne politici CDU, ktorí to blokujú). Ak sa pozrieme na voličov, všetky strany bez výnimky majú veľkú väčšinu podporovateľov priamej demokracie. Záver: Politici CDU nereprezentujú názor ľudí na túto otázku a dokonca ani svojich voličov, ale zdá sa, prikláňajú sa k želaniam podnikateľskej elity.

1-3: Politická moc a priama demokracia

O tom, čo si politici myslia, či alebo v akom rozsahu sú referendá želateľné, je silno prepojené s ich vlastnou blízkosťou k politickej moci. Čím viac moci nadobudli v rámci zastupiteľského systému, tým viac sa zdá, že oponujú priamej demokracii. Nasledujú niektoré príklady.

Vo Švédsku bolo počas 20. storočia uskutočnených celkovo iba päť referend. Pozície najdôležitejších švédskych strán – socialistická strana a konzervatívna strana – variovali podľa toho, či boli alebo neboli pri moci v danom čase. Pred druhou svetovou vojnou bola konzervatívna strana prísne proti referendu; po vojne, keď bola strana po desaťročia v opozícii, sa stala podporovateľom referend. V socialistickej strane boli veci presne opačné: táto strana začala odmietaj referendum od chvíle, keď získala absolútnu väčšinu vo švédskom parlamente – Rikstagu. Ruin (1996, str. 173) to následovne sumarizoval: „Strany, ktoré patria k opozícii alebo majú podriadené postavenie, prejavujú tendenciu brániť referendum. Strany, ktoré sú vo vláde alebo majú výkonnú pozíciu, zvyknú presadzovať odmietavý prístup.“

V Bádensku-Württembersku boli kresťanskí demokrati (CDU) v opozícii po druhej svetovej vojne. Keď bola navrhnutá nemecká spolková ústava v rokoch 1952-1953, CDU argumentovala za zavedenie referenda. V tom čase vládnuca väčšina, ktorej najdôležitejším členom bola socialistická SPD, bola proti jeho zavedeniu. Od roku 1972 sa situácia zmenila: v Bádensku-Württembersku vládla koalícia kresťanských demokratov a liberálov. Keď bol predstavený návrh na zmenu ústavy, SPD bola iniciatívna za zavedenie referend. Toto vyvolalo ťažkú opozíciu zo strany CDU. Zaujímavá situácia vznikla v tom, že SPD a CDU tentoraz zaujali tie isté pozície, ako ich protivník pred dvadsiatimi rokmi. Výsledkom bol kompromis: v zásade sa zaviedlo referendum, ale s obrovským prahom. Za účelom, aby bolo referendum, musí jedna šestina voličov Bádenska-Württemberska zaregistrovať svoj podpis na radniciach, úradoch rád v období do dvoch týždňov. Predvídateľne, prirodzene, sa v nasledujúcich dekádach neuskutočnilo ani jedno referendum. V roku 1994 napísala občianska skupina veľmi zdvorilo: „Nanešťastie, pri pohľade na zmenu postoj si nemôžeme pomôcť. To, či bola strana za alebo proti referendu, záviselo v minulosti najmä od toho, či nazerala na záležitosť z vládnej, alebo opozičnej perspektívy.“ (Stuttgartske memorandum, 1994, str. 23)

Nie je to iba rozdiel medzi opozičnými a vládnymi stranami, ktorý má význam. V belgickom prieskume verejnej mienky vykonanom v roku 1998 inštitútom Instituut voor Plaatselijke Socialistische Actie, sa tiež ukázalo, že miestni politici s rozhodovacou právomocou (starostovia a radní) považovali referendum za ešte menej významné, než politici iba s reprezentatívnym mandátom (členovia obecného zastupiteľstva) bez ohľadu na to, či patrili k opozičným, alebo vládnucim koalíčným stranám (noviny De Morgen, 31. január 1998).

Mimochodom, zavedenie priamej demokracie nie je jedinou otázkou, ku ktorej politicke strany pravidelne menia svoj postoj v závislosti od podielu na moci. Ten istý jav platí na otázku obmedzenia počtu opakovaní zastávania úradu. Medzi americkými voličmi asi 75 % podporuje obmedzené znovuzvolenie. Naopak, iba 18 % členov jednotlivých štátnych parlamentov je za, 76 % je proti akémukoľvek obmedzeniu. Medzi profesionálnymi lobistami nie menej než 86 % bolo za neobmedzené opätovné zvolenia. Nie je to prekvapenie, pretože obmedzené znovuzvolenie ohrozuje sieť ich „starých priateľov“, ktorá je podstatná pre úspešné lobovanie. Jeden lobista sa dokonca vyjadril priamo: „Lobisti súhlasia so sporením sa s podporou obmedzenia znovuzvolenia: toto opatrenie by mohlo preťať vytvorené kontakty a narušiť prácu záujmových skupín“ (O’Keefe, 1999). Vo Flámsku bol pôvodne systém obmedzenia opakovaného zvolenia jadrom doktríny zelenej strany Agalev. Strana verila, že držiteľia mandátov môžu byť opakovane zvolení iba raz. Keď došlo na lámanie chleba a niektorí vplyvní straníci cítili hrozbu pre svoje pozície v dôsledku týchto opatrení, strana okamžite zmenila pozíciu.